

Canlı həyatımızın təsvir dili

Nazir Çərkezoğlu (Məmmədov) "Ağ bulağın göz yaşları" ("Təknur", 2012), "Vahid Tumaslı dünyası" ("Təknur", 2013), "Gəyən düz" ("Təknur", 2014) və "Gözləyəsi kimim var..." ("Yeni Poliqrafist" MMC, 2015) kitablarının müəllifidir. Bu kitabların hamısının əsas leytmotivini canlı həyat hadisələri təşkil edir. Belə demək mümkündürsə, Nazir müəllim yazıçılığı həyatdan canlı şəkildə görüb-götürdüklerini və eşitdiklərini çələminin ucu ilə "silib-süpürməklə" - "yığıb-yığışdırmaqla" həyata keçirir. Əgər Nazir Çərkezoğlu Kooperasiya Texnikumunu, eləcə də M.F.Axundov adına Rus dili və Ədəbiyyatı Pedaqoji İnstitutunu bitirməklə orta ixtisas təhsili və ya ali təhsil almısaydı da, o bu yazdıqlarını şifahi tərzdə danışmaqla bir hekayə-nəvis kimi, xalq yaddaşının canlı daşıyıcısı olaraq da tanınıb-seviləcəkdə. Bu mənada onun yazdıqlarında xalq həyatının təsviri, xalq danışqı tərzinin şirinliyi bolabol özünü göstərir. Mən deyirdim ki, o, bununla heç heç uzağa getmədən də, yəni içərisində olduğumuz həyatı və mühiti yazıya gətirməklə də yaxşı yazıçı olmağın mümkünlüyünü nümayiş etdirir. Fikirlərimin təsdiqi və izahı üçün mən yazıçının "Gəyən düz" romanının dil və üslub xüsusiyyətlərinə mərciyyət yolu ilə əyani misallar gətirəcəyəm.

"Aranlı, Köhnəqala və ətraf dağətəyi kəndlərdə repressiya dalğalarından, tutqulardan sonra nisbi sakitlik, bir yeknəsəklik yaşanırdı. Hərə öz işində, meişət qayğılarında, qış ehtiyatında idi. Qızmar yaydan, əkin-biçindən yorğun olan insanlar indi payız qayğılarını yaşayırdılar. Həyətlərdəki ot tayaları kiçik təpələri xatırladırdı. Odun çinləri, kərmə tayaları bir başqa mənşərə yarırdı. Kəndlilər əməkğününə düşən taxılı kəndlilərə, çuvallara, bardanlara doldurub qışa ehtiyat götürür, bir hissəsini arvadlar ələkdən-xəlbirdən keçirir, kişilər də dəyirmanaya yol alırdılar. Dəyirməndə taxılı üyüdüblə gələndə, dəyirman fətiri də gətirəndə uşaqlar üçün bayram olardı. Dəyirman fətirinin özge dadı olardı. Evlərdə də təndirlər vardı. Bu təndirlərdə təndir çörəyi, fətir salırdılar, üzünə yumurta da vururdular, künküt, çətənə də qatırdılar ki, dadlı olsun. Dadlı da olurdu, motal şoru ilə ləzzətlə yeyilirdi. Di gəl ki dəyirman fətirinin dadını vermirdi.

Uşaqlıq dünyamızın canlı xatirələrinə çevrilən dəyirmanı, su dəyirmanı, dəyirmançı, eləcə dəyirman fətiri, un üyütmək üçün gecə növbələri, dəyirman daşının suyun gücünə pərləri fırlatması da bizim üçün ayılı gecələrin romantikası idi. Sirlili, müəmmalı gecələrin dərinliyində dağ çayının səsi, dəyirman daşının fırlandığıca buğdanı una çevirməsi bir musiqi ahəngi, həzrinliyi yaradırdı. Dəyirman həm də halallıqla dolanan zəhmət adamlarının xeyir-bərəkət rəmzi idi.

İki əmioğlu - Maillə Ələmdar dənələrini üyüdüblə dəyirmançı Əbiş dayıdan hərəsi öz

unundan bişirilmiş fətirlərini alıb, şahıların verib, ulaqları yükləyib kəndə döndülər" (səh.59).

Burada adıçəkilən Köhnəqala kəndi müəllifin doğulduğu Dağtumas kəndinin el arasında köhnə vaxtlarda işlənən adı olub. Doğrudan da, kəndin coğrafi mövqeyi təbii şəkildə hər bir tərəfi dağlarla əhatələnmiş bir sığınacağı xatırladırdı. Bizim Bakıdakı İçərişəhərin dörd bir tərəfi qala divarları ilə əhatə olunub hasarlandıqı kimi, camaatın Köhnəqala kimi tanıdığı Tumas kəndi də ilahi tərəfindən dağlarla əhatələnmiş qalanı xatırladırdı. Hətta Dağtumas kəndinin adındakı ikinci tərəfi mən bir vaxtlar "Ədəbiyyat" qəzetində Qazan xanın Tuman qalasının adının fonetik dəyişikliyə uğramış variantı kimi yozub-mənalandırmışdım. Çünki Tumas kəndinin başının üstündə Tumas Ata Ziyarətgahı və o Tumas dağının arxa tərəfində isə Qazan xanın adı ilə bağlı olan cənnətməkan Qazanzəmi kəndi yerləşir. Yəni təbii coğrafi mövqeyə uyğun toponimik adlar da dediyimiz fikirlə uzlaşır.

Yuxarıdakı 3 abzaslıq sitatda bütöv bir dünyanın təsviri verilib. Bütöv bir əsər təsiri gücündədir. Hər hansı bir mənsur şəirdə şair, yazıçı bütöv bir dünyanın mənzərəsini verə bildiyi kimi, burada da tarix səhnəsinin bir parçası xalq həyatı ilə qırılmaz əlaqədə real əksini tapıb. Fikir versək, müəllif özü də burada sövq-təbii bir duyğu ilə uşaqlıq dünyamızın canlı xatirələrindən bəhs açıb, onun ayılı gecələrin romantikasına bənzədir. Amma nə qədər gözəl romantik təsir bağışlasa da - nostalji duyğular bəxş etsə də, bunlar həm də tarixə dönmüş gündəlik meişətimizin əks-sədasıdır. Yazıçının əsərində çəkdiyi adlar da, dəyirmançı Əbiş dayı da o dövrün adamlar olub. Hətta Mail kişi bu gün özünün ixtiyar yaşlarını yaşayan müasirimizdir. Onların öz unlarından bişirilmiş fətirlərini alması, dəyirmançıya zəhməthaqqı olaraq şahı vermələri, un tayalarını ulağa yükləyib evlərinə dönmələri - bu bir cümlədə verilən zəngin informativ məlumatlar oxucunu düşündürməyə, xəyal ələminə qapılmağa vadar edir. Əgər yazıçı oxucunu düşündürə bilirsə, oxucunu yaşanmış tarixin astanasından içəriyə itələyib sala bilirsə, fikir-düşüncələrini meşğul edə bilirsə, deməli, o, missiyasını həyata keçirdə bilibdi. Fikir verin, burada kəndli halallığı necə təsirli əks olunub: hər kəsin öz unundan bişirilən çörəyini-fətirlərini alıb-yeməsi bizi həm də təkə yaşanmış real bir tarixə yoldaş etmir, bizim fikrimizi-xəyalımızı açqatmaz uzaq keçmişə aparıb çıxarır. O keçmişə də, "Dədə Qorqud zamanına - bəylerin alqışı alqış, qarğıışı qarğıış olan əyyama"; nədən ki alqışın, duanın müstəcəb olması, hər şeydən öncə, halallığa dələlət edən amildir. Çünki adamlar o qədər halal-hümmət imişlər ki, bu halallıqla-düzlüklə o qədər haqq-təala dərğahına yaxın imişlər ki, edilən duaları birmənalı olaraq Tanrı dərğahında eşidilib qəbul olunmuş. Bax bu sənedli bədii fakt həm də birbaşa ona işarədir ki, heç də Dədə Qor-

duq zamanı elə keçmiş zamanımızda donub qalmayıbmış, həmin halallıq zamanı ötən əsrdə - XX əsrdə də mövcud imiş, hələ istəsək, bu gün də dədə-babalarımızın o halallıq yolunu tutub yaşada bilərik. Əslində, ulularımızın qoyduğu o bin-bərəkət yolunu bu gün də qoruyub-yaşatmalıyıq. Yazıçı Nazir Çərkezoğlunun bədii duyğularla çatdırdığı bu həyat həqiqəti əslində həm də oxucu könlündə tərənnüm və təbliğ olunur və bir nəcib ideya kimi ruhlara aşlanır.

Müəllifin uğuru həm də ondadır ki, o

dövrədən danışmaqla o dövrün dialekt leksikasını - canlı xalq danışığını da qoruyub saxlamaqla reallığı daha dürüst əks etdirir. Dəyirmançı Əbiş kişiye zəhməthaqqı kimi "şahıların verib" yollarına düzəlmələri bir incə nüansa işarədir. "Şahı", "abbası" o dövrün pul vahidləri idi. Həm də o zaman "şahı vermək" ifadəsi "zəhməthaqqı vermək" mənasında işlədirdi. Bax bu incə çaları da Nazir müəllim bir el adamı kimi, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, xalq danışığının, xalq yaddaşının canlı daşıyıcısı kimi işlətməklə tarix və cəmiyyət arasındakı təbii harmoniyayı saxlamağa nail olmuşdur. Üçüncü bir tərəfdən də, bir kəsələri ulağa yükləyib kəndə dönmək məsələsi də yenə bu təbiiyyə bir əlavə rəng qatır. Əgər yazıçısıydı ki, un çuvallarını maşınla daşıyırdılar, onda aşkar bir saxtallıq özünü sezdirəcəkdə. Belə ki, müasir dövrdə elm-texnikanın hədsiz inkişafı kəndlilərin meişət təsərrüfatından istifadə etdiyi qatırı, eşşəyi, atı sıxıdırıb çıxarıb. Ancaq yazıçı çox doğru olaraq dövrün "canlı texnikasını" unutmamış və bunu oxucunun xatirəsində təzədən yaşatmışdır.

N.Çərkezoğlunun gecələrin dərinliyində dağ çayının şirli səsini, çayın dəyirman daşını fırladıb hərəkətə gətirərkən dəyirman çarxının çıxartdığı səsi musiqiyə bənzətməsi isə əsərin ruhunda maraqlı bədii effekt yaradır.

Müəllifin repressiya dövrünü xatırlatması, o dövrədən sonrakı kənd həyatının mən-

zərəsini reallığı ilə təsvir etməsi səhnəsi çox inandırıcı bir üslubda verilmişdir. Həyətlərdəki kiçik təpələri xatırladan ot tayaları, yaxud üst-üstə qalaqlanmış odun çinləri, kərmə qalağı və s. meişət həyatının etnik lövhələri kimi çox qiymətli səhnələrdir. Eləcə də kəndlilərin əməkğününə düşən taxılı kəndlilərə, çuvallara, bardanlara doldurub qış ehtiyatı görmələri müəllifin özünün kənd həyatında bişib-düşən bir insan olduğunu açıb göstərir. Əsərdə bu detalların canlı olaraq təqdim edilməsi effektiv təsir gücü yaradır ki, bu reallığa yaxından bələd olmadan, bu həyatı yaşamadan bu cür real həyat hadisələrini yazıya gətirmək mümkün olmazdı. Buradakı "əməkğünü" ifadəsi natural təsərrüfat tipinə işarədir. Yeni o vaxt əməkçilər əməkhaqqı əvəzi "əməkğünü" deyilən şeylər - taxıl, meyvə-tərəvəz və s. alırdılar. Əməkğünü olaraq alınan taxılın kəndi, çuval, bardan adlandırılan kəsələrə-torbalara doldurulub saxlanması da kənd həyatının özəlliklərindən biridir. Buradakı "kəndi" ifadəsi artıq arxaikləşmiş söz olub, çuval, bardan kimi iri bir kəsə imiş ki, bu da kənd həyatı üçün meişətdə işlədilmiş. Müəllifin bu sözü məhz çuval, bardan ifadələri ilə yanaşı işlətməsi də tanış olmayan oxucuya bunu anlayıb-başa düşməkdə bir ipucu verir. Müəllifin bu kimi incə detalları əsərdə açıqlaması istər oxucu üçün, istərsə də etnoqraf, folklorşünas, dilçi, ədəbiyyatşünas mütəxəssislər üçün də qiymətli material verir. Dəyirməndə taxılın üyüdülməsindən sonra dəyirməndə bişirilən xüsusi dadı-tamı olan dəyirman fətirinin dəyirməndən evə, ailəyə gətirilməsi səhnəsinin uşaqlar tərəfindən həvəslə, sevinclə qarşılanması elə bir mütəəssir edici səhnədir ki, kino lenti kimi adamın gözləri qarşısından gəlib keçir və yaxşı olardı ki, kino-rejissorlarımız bu detallı hansısa bir filmdə çəkib nümayiş etdirə biləydilər. Bu, XIX-XX əsrə aid Azərbaycan kəndlisinin özünə-məxsus həyatını təsvir etməkdə müstəsna əhəmiyyət daşıyırdı. Müəllifin evdə bişirilən təndir fətiri ilə dəyirməndə bişirilən fətir çörəyinin dadı-tamı, ətri arasında da fərqi olduğunu incələməsi özü də xüsusi bir yazıçı ştrixidir - diqqəti bu məsələdə saxlamağa yönəldilmiş bir yazıçı jestidir.

Müəllifin kənd həyatının təsvirindəki təbiiyyə qoruyub saxlaya bilməsi də əsərin uğurlu cəhətlərindən sayılmalıdır. Burada yay, payız və qış fəsillərindən bəhs açılmaqla bu fəsillərin kəndli həyatında bədii lövhələr fonunda bir araya gətirilməsi - bunları əyani mənzərə şəklində epik təsvirdə canlandırmaq olduqca böyük uğurdur. Bu, xalq həyatının canlı şəkildə epik təqdimidir. Kim olmusuq, necə yaşamışıq bir xalq kimi, etnos kimi - bu sualların əyani görüntüləri Nazir Çərkezoğlunun yazdıqlarından həyatın canlı mənzərəsi kimi açıq-aydın görünür.

Şakir Əlifloğlu,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent